

**ELS CAPUTXINS I LA CURA PASTORAL
DELS CONDEMNATS A MORT
DURANT LA POSTGUERRA
(1939-1942)**

THE CAPUCHINS AND THE PASTORAL CARE
OF THOSE CONDEMNED TO DEATH DURING THE POST-WAR PERIOD

Valentí SERRA DE MANRESA

Original rebut: 30/06/2022
Data d'acceptació: 28/07/2022

Adreça: Caputxins de Sarrià
Cardenal Vives i Tutó, 16
08034 BARCELONA
E-mail: frvalentiserra@gmail.com

Resum

Estudi sobre l'acció pastoral que alguns sacerdots caputxins, com ara Gumersind d'Estella, Jaume de Sarrià, Hilari d'Arenys i Ricard d'Olot, prestaren als reus sentenciats a mort a les presons de Saragossa, Palma de Mallorca i Barcelona. L'article se centra, principalment, en la atenció espiritual prestada als sentenciats a Mallorca en els primers anys de la postguerra.

Paraules clau: Història europea, història social, memòria col·lectiva, política i govern, religió.

Abstract

Study on the pastoral action that some Capuchin priests, such as Gumersind d'Estella, Jaume de Sarrià, Hilari d'Arenys and Ricard d'Olot, provided to prisoners sentenced to death in the prisons of Zaragoza, Palma de Mallorca and Barcelona. The article mainly focuses on the spiritual care given to those sentenced in Mallorca in the first post-war years.

Keywords: *European history, social history, collective memory, politics and government, religion*

1. ELS CAPUTXINS DEL CONVENT DE PALMA DE MALLORCA DURANT
LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

Abans de tractar sobre l'abast de l'atenció pastoral prestada pels frares caputxins a favor dels reus sentenciats durant la repressió franquista a les Balears, convé oferir alguna indicació sobre la vida dels caputxins desenvolupada a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola.

Gràcies a les nombroses cartes que el ministre provincial dels caputxins Josep de Besalú¹ —parent del famós polític Francesc Cambó que, alhora, li era padrí de missa— va escriure mentre estava exiliat als convents de Marsella i Roma, durant la Guerra Civil, i que va enviar als religiosos de les missions d'Amèrica, avui podem accedir a nombrosos detalls sobre les vicissituds d'aquell grup de framenors caputxins que aconseguiren escapar de la persecució religiosa.² A més, aquestes cartes de Josep de Besalú també ens aporten notícies, ben interessants, a propòsit de la vida fraterna viscuda a redós del convent de Palma de Mallorca, població balear que no sofrí de manera tan directa els efectes de la Guerra Civil i on es mantingué la vida conventual durant tota la guerra,³ tal com ho exposà el pare Besalú:

Per haver-se pogut salvar dels efectes de la revolució fins al moment present el nostre convent de Mallorca s'hi troben en perfecte estat els religiosos: pares Felip Neri de Palma (vicari), Fidel de Sant Iscle, Oleguer de Barcelona, Atanasi de Palafrugell i Andreu de Palma (que s'hi trobava accidentalment predicant); germans fra Domènec de Barcelona i fra Alons de la Pobla de Massaluca. El P. Guardià (Salvador de Solsona) quedà incomunicat a Barcelona on havia acudit amb motiu del Capítol provincial i està ocult.⁴

1. Sobre l'acció pastoral desenvolupada per Josep de Besalú acabada la Guerra Civil, vegeu V. SERRA DE MANRESA, «Els caputxins de Catalunya durant la postguerra (1939-1942)», *Revista Catalana de Teologia* 46 (2021) 441-528.
2. A més de la comunitat caputxina local, formada pels sacerdots Salvador de Solsona (guardià o superior), Felip Neri de Palma, Fidel de Sant Iscle, Oleguer de Barcelona, Atanasi de Palafrugell i els germans Domènec de Barcelona i Alons de la Pobla Massaluca, també hi sojornava, acollit com a hoste, el caputxí Andreu de Palma que, ocasionalment i per motius de predicació, es trobava a Mallorca quan esclatà la guerra. Finalment, s'afegiren a la vida fraterna, també com a hostes, Pau de Castelló d'Empúries (vicari provincial i guardià del convent barceloní de Pompeia) i Roderic de Manresa (guardià del convent d'Igualada) que aconseguiren arribar a Mallorca a través d'Itàlia.
3. Sobre l'impacte de la Guerra Civil i la persecució religiosa en la vida dels caputxins de Catalunya i Balears, vegeu V. SERRA DE MANRESA, *Els frares caputxins de Catalunya: de la Segona República a la postguerra, 1931-1942*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya 2014; Id., «Els caputxins de Catalunya i la revolució de juliol de 1936», *Revista Catalana de Teologia* 46 (2021) 207-278.
4. Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya (: APCC), *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú als missioners (Roma, 7 desembre 1936).

El juny de 1937 i després d'una breu estada amb els caputxins de Tolosa de Llenguadoc i de Montpeller, el pare Salvador de Solsona, guardià o superior del convent de Palma, aconseguia entrar a Itàlia, on sojornà al convent genovès de Quarto dei Mille durant els mesos de juny i juliol, mentre esperava una avinentesa de poder embarcar en direcció a Palma de Mallorca, on arribà el dia 12 de juliol de 1937. També, durant aquest mes de juliol de 1937, el pare Josep de Besalú, ministre provincial dels caputxins catalans, veié convenient destinar al convent de Mallorca a Roderic de Manresa, que, a causa de la guerra, sojornava amb els caputxins de Gènova.⁵ Una mica més tard, també hi fou enviat Ricard d'Olot, reputat predicador que seria demanat nombroses vegades per tasques pastorals a la veïna illa d'Eivissa. Ricard d'Olot, junt amb el caputxí navarrès Gumersind d'Estella, de qui farem esment més avall, sobresortí en l'atenció pastoral als sentenciats a mort durant la repressió franquista.⁶

Quan la revolució esclatà a l'estiu de 1936, el vicari provincial dels caputxins, Pau de Castelló d'Empúries, aconseguí fugir de la persecució religiosa i, durant el mes d'agost de 1936, trobà acolliment a l'abadia cistercenca de Sant Miquel de Cuixà, a Prada del Conflent. Fou poc abans d'acabar l'any, el desembre de 1936, que, des del port de Gènova, el pare Pau reeixí arribar a Palma de Mallorca,⁷ on, segons l'opinió del sacerdot sabadellenc Mn. Mateu, la guerra «no es respira, ens la fan respirar, que no és el mateix».⁸ En efecte, és prou conegut que a l'illa Mallorca es va viure amb força entusiasme, tot i

5. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pacífic de Navàs (Marsella, 7 juliol 1937): «Per mi ja poden marxar els PP. Salvador i Roderic cap a Mallorca el dia 15».
6. A propòsit d'aquesta acció pastoral als sentenciats en el territori de les Balears, vegeu V. SERRA DE MANRESA, «Els caputxins i l'assistència espiritual als sentenciats a mort durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1942)», dins *Església i Guerra Civil*. Palma de Mallorca 2021, 57-78.
7. Arxiu Conventual dels Caputxins de Palma de Mallorca (: ACPalma), *Correspondència*, carta de Josep de Besalú (ministre provincial) a Felip Neri de Palma (vicari de convent de Palma), datada a Quarto el 19 de desembre 1936: «Per les presents lletres, em plau comunicar als Religiosos d'eixa Comunitat que havent estat atorgada pel Rvm. P. General l'obediència al M. R. P. Pau de Castelló d'Empúries, Primer Definidor de la Província, per a passar a residir en aquest convent [de Palma], l'únic que la Divina Providència s'ha dignat salvar dels tràgics efectes de la revolta anarco-marxista que ha devastat l'Espanya entera».
8. Transcripció d'una carta de Mn. Mateu adreçada al P. Antoni Maria de Barcelona, tramesa al P. Josep de Besalú; APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, f. 1: «Aquí la guerra no es respira; ens la fan respirar, que no és el mateix. Fora del cèlebre desembarc d'en Bayo i dels 19 bombardeigs que tinguérem, poca cosa més han sofert els mallorquins. Tot això ho atribueixen als catalans, encara que també hi prengueren part els valencians, menorquins i fins els mallorquins». Sobre l'ambient cultural a Mallorca durant el període de la guerra i postguerra, vegeu J. MASSOT MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i postguerra (1930-1950)*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1978.

algunes valentes discrepàncies, la progressiva victòria de les tropes franquistes⁹ en els territoris peninsulars. A Palma, les diverses comunitats religioses, entre elles les clarisses-caputxines¹⁰ i també el convent de frares caputxins, feren rogatives i pregàries comunitàries per demanar la victòria de les tropes anomenades «nacionals» per tal de posar fi a la terrible persecució religiosa. Així s'expressava el ministre provincial dels caputxins en una carta que adreçà al pare Felip Neri de Palma des de Roma, el desembre de 1936:

Nuestra Provincia [capuchina de Cataluña] me hace el efecto de una nave deshecha por el huracán en alta mar, de la que sólo quedan unos restos flotantes. Necesitamos rogar mucho para que la victoria de las armas nacionales sea rápida y absoluta, como ya sé que lo hacen VV. CC. Y después de purificar toda España de la ponzoña que se nos ha metido en ella, y de pacificar los espíritus para poder formar una Nación nueva y bien unida espiritual y cordialmente, podamos reconstruir también nuestra amada Provincia con nuevo o renovado espíritu. Espero que la gran catástrofe será aprovechada por Dios para purificarnos y mejorarnos a todos.¹¹

En efecte, a Mallorca, durant el període de la guerra, es percep un clima de pregària, en el que es demanava la intercessió dels sants mallorquins per tal d'obtenir la victòria de les tropes «nacionals»:

Los santos mallorquines: Santa Catalina Tomás, el Beato Ramón Lull y San Alonso Rodríguez, adoptivo [...]. Junto al sepulcro de nuestra *Beateta* fueron depositadas cartas en gran número, que iban en busca de nuestros familiares ausentes incomunicados a causa del Movimiento del 19 de julio.¹²

9. Sobre aquest període, vegeu l'obra de J. MASSOT MUNTANER, *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1991. Aquest prelat s'oposà als afusellaments que es produïren a Mallorca com a repressió franquista.
10. Arxiu Conventual de les Caputxines (: ACCaputxines, Palma de Mallorca, Sèrie V), *Rogativas en las Capuchinas, Palma 18 julio 1936 al 31 de marzo 1939*: «Dos Plaquetas cada una con su fecha conteniendo las rogativas públicas y privadas que practicó la Comunidad por las necesidades de España durante la guerra con los comunistas. La que lleva la primera fecha contiene las rogativas practicadas desde ella hasta el octubre de 1938. La que lleva la segunda fecha desde ésta hasta el 31 de marzo de 1939». Per exemple, el març de 1939, durant la quaresma, les caputxines de Palma «han velado siempre el Santísimo dos Religiosas, pidiendo la paz de España y el pronto reinado de Jesús en ella». Amb data d'1 d'abril de 1939, les religioses oferiren: «La comunión en acción de gracias por haber terminado la guerra y por las víctimas que ella ha producido y lo mismo otros días».
11. ACPalma, *Correspondència*, carta de Josep de Besalú a Felip Neri de Palma (Roma, 4 desembre 1936).
12. ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo. Segunda parte*, Palma de Mallorca 1937, 156.

El fracàs de l'ocupació republicana de l'illa de Mallorca, comanada pel general Bayo, fou comentat per l'escriptor i historiador caputxí Andreu de Palma quan es referí als fets ocorreguts a Porto-Cristo:

Ocupación y saqueo de Porto-Cristo. Los ilusos conquistadores y los forzados colaboradores de tan siniestra empresa entraron en Mallorca con aires de verdadera ocupación. Y en nombre del más aniquilador comunismo sentaron sus reales en el bendito suelo de la Isla de la calma. Algunos, pero, diríanse entre sí, vaya calma! No son tan calmosos los mallorquines! Ciertamente que si les fue propicio el desembarque, no les fue tan propicia la permanencia.¹³

Aquest capteniment anti-marxista dels mallorquins —i llur majoritària adscripció a la causa franquista—¹⁴ també fou percebut, des de Roma pel parent de Francesc Cambó i ministre provincial dels caputxins, el ja esmentat pare Josep de Besalú:

Veo como, gracias a Dios, reina la paz y tranquilidad en toda la isla [de Mallorca], sobre todo desde que el valeroso ejército formado de falangistas, requetés y de todos los buenos mallorquines que sienten horror a las bandas de criminales intoxicados por el marxismo internacional, supieron repeler dignamente a los ilusos desgraciados que fueron enviados desde Barcelona por la canalla que allí se ha saciado de crímenes horrendos y creían poder hacer otro tanto en Mallorca [...]. Gracias al libro publicado por el P. Andrés me he podido enterar, con gran placer, de las vicisitudes de la lucha habida.¹⁵

En aquest llibre que s'esmenta —i que és escrit pel pare Andreu— trobem una descripció de la peculiar situació socio-política dels mallorquins durant la Guerra Civil. Al seu moment, del llibre *Mallorca en guerra contra el marxismo*¹⁶ se'n féu una primera edició el 1936, a Palma, de dos mil exemplars que s'esgotà en una setmana. Aquesta edició, tanmateix, havia sortit censura-

13. ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo*, Palma de Mallorca 1936, 84-85.

14. ACCaputxines (Palma de Mallorca, Sèrie V), *Rogativas en las capuchinas* (30 setembre 1938): «Durante todo el mes se ha rezado el Santo Rosario durante la Misa conventual para que venga pronto el Reinado del Corazón de Jesús en España, y que los ejércitos nacionales alcancen completa victoria sobre sus enemigos».

15. ACPalma, *Correspondència*, carta de Josep de Besalú a Felip Neri de Palma (Roma, 4 desembre 1936). Es refereix a l'obra del caputxí ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo*, Palma de Mallorca 1936.

16. Cf. ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo (julio-septiembre 1936)*, Palma de Mallorca: Ed. Antonio Sabater Mut 1936. A la BHC es conserva el text inèdit, dactilografiat, de la segona part, *Mallorca en guerra contra el marxismo. Segunda parte de la Crónica, ilustrada con notables fotografías. Con censura militar y eclesiástica (19 julio 1936 - 19 julio 1937)*. Palma de Mallorca 1937, 167 folis.

da pels militars que n'expurgaren el capítol de les «Memorias del Rojo Jaime Gargallo. Mallorca, 15 de agosto de 1936»; unes interessants memòries personals que havien d'ocupar les pàgines 165-172. La segona part d'aquesta monografia, encara inèdita, tracta dels fets ocorreguts a Mallorca des del 19 de juliol de 1936 al 19 de juliol de 1937 i que, degut a la censura militar i a l'escassetat de paper a Mallorca, no arribà a ser editada. En aquesta segona part, entre altres documents, s'havia previst publicar un text del governador militar de Mallorca, Emilio Ramos Unamuno, del 12 d'agost de 1936, on, com veurem tot seguit, exposava el seu pla de repressió militar als mallorquins addicte a la República:

Os estoy limpiando de los traidores que todavía quedaban en la ciudad y ya me cuesta trabajo encontrarlos. Tan escondidos están [...]. Que necesito para esta limpieza hacer uso de las escobas y por lo tanto que me denunciéis con valor cívico a los que están escondidos [...]. Os garantizo reserva del denunciante, advirtiéndole que no admito venganza ni cuentos, sino actuación honrada y patriótica y datos concretos de su culpabilidad. No admito anónimos.¹⁷

2. EL RETORN DE L'EXILI I LA REPRESSIÓ ALS VENÇUTS

Tenint en compte aquesta voluntat repressora dels militars, una volta acabada la guerra, el ministre provincial dels caputxins, Josep de Besalú, amb molt de seny pastoral, no volgué accelerar el retorn dels religiosos: «Jo m'estimo més que no es moguin [d'Itàlia] fins que sapiguem ben bé en quines condicions haurien d'anar a l'Espanya blanca».¹⁸ Ja en començar l'any 1937, el comte de Bulnes, cònsol d'Espanya a Gènova, envià als refugiats espanyols una circular en nom del «Gobierno Nacional de España, que regresen al solar patrio todos los emigrados que cuenten con medios de hacerlo».¹⁹ No fou, però, fins al febrer de 1939 que el ministre provincial decidí escriure al caputxí Pere de

17. ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo. Segunda Parte*, Palma de Mallorca 1937, 119-120.

18. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pacífic de Navàs (Marsella, 7 juliol 1937).

19. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, Instància del P. Antoni Maria de Barcelona adreçada al comte de Bulnes (Quarto dei Mille, 19 gener 1937): «Con este trabajo [pastoral y docente] hacemos más por el buen nombre de España que con una movilización que sería forzosamente transitoria».

Salo, que es trobava al Marroc francès, per indicar-li que: «ja pot anar-se preparant per tornar a Catalunya com més aviat millor».²⁰

Uns mesos abans, durant l'estiu de 1938, Jaume de Sarrià, havia estat comissionat, pel ministre general, per tal de recuperar els convents. Tot seguint les indicacions suggerides per Josep de Besalú,²¹ el pare Jaume entrà des de França en territori espanyol atès que, de sobte, durant «la segona quinzena d'abril les tropes franquistes donaren una embranzida fins a Lleida. Vaig començar la meva cursa contra rellotge».²² Jaume de Sarrià, a través de Baiona, anà a Sant Sebastià, després s'establí provisionalment a la població de Sant Esteve de Llitera i atengué pastoralment algunes parròquies del bisbat d'Urgell,²³ mentre esperava el moment adient per fer-se present a les Borges Blanques i prendre possessió del convent.²⁴ A Sant Sebastià, el pare Jaume s'entrevistà amb el delegat apostòlic, monsenyor Hildebrand Antoniutti, i amb les autoritats franquistes, servint-se de la mediació d'alguns contactes que havia fet durant el seu sojorn a Anglaterra:

El dia 3 [de maig de 1938] vaig visitar el Dr. García, metge militar, per tal d'orientar-me en la meva missió. L'endemà veia el professor de Salamanca Dr. Bernard O'Malley, irlandès, del servei secret d'en Franco. Hi estava recomanat pels Srs. Wards de Cowes portant una contrasenya. Se m'oferí pel que pogués servir-me [...]. El dia 6 vaig estar a veure el Delegat Apostòlic Mons. Antoniutti. Em digué que no em calia cap visat especial, que era el Govern qui tenia interès en que els sacerdots i religiosos s'anessin incorporant als llocs on estaven abans del moviment, a mesura que fossin alliberats [...] De S. Sebastià vaig anar a Saragossa, fent posada al convent de Torrero.²⁵

A Saragossa, al barri de Torrero, com veurem més endavant, el pare Jaume de Sarrià fou testimoni de la intensa repressió franquista quan, ocasional-

20. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pere de Salo (Quarto, 19 febrer 1939).

21. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 24: «A primers d'any [1938] havia rebut una carta del P. Provincial junt amb una credencial del P. General perquè, a mesura que s'anessin alliberant els convents de la Província, em presentés a les autoritats per fer-me'n càrrec».

22. APCC, *Ibidem*, ff. 24-25.

23. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Jaume de Sarrià a Josep de Besalú (Sant Esteve de Llitera, 1 agost 1938): «Me comprometí con el Sr. Obispo [Justí Guitart] a hacer todo el servicio espiritual, pero sin nombramiento», a unes parròquies situades a uns sis kilòmetres de Llitera, població on el P. Jaume feia de rector:

24. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Jaume de Sarrià a Josep de Besalú (Cowes, abril 1938): «Per la carta de V. R. entenc que el meu paper és anar a Borges a prendre possessió de la casa així que es pugui i quedar-me allí fins a nova ordre».

25. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 25.

ment, ajudà al caputxí Gumersind d'Estella en l'atenció pastoral dels sentenciats a mort.

A mesura que el general Franco s'anava consolidant en el poder, els frares caputxins retornaven a Catalunya del seu exili. A través del consolat de Gènova, s'endegà la tramitació del retorn dels caputxins Joan d'Ordal, Sebastià de Llorenç del Penedès, Llorenç de Sant Fruitós de Bages i Engelbert de Leoben. Pel que fa als religiosos Sebastià de Llorenç, Pacífic de Navàs i Llorenç de Sant Fruitós, aquests aconseguiren llur documentació amb una certa prestesa després d'haver subornat el porter del consolat espanyol.²⁶ En el consolat de Roma, es gestionà el retorn dels caputxins Nolasc del Molar, Antoni M. de Barcelona i Eduard d'Igualada. Des de França, es preparà la documentació per al retorn de Carles de Barcelona, Pere de Salo, Manuel M. de Lipà, Lluís de Barcelona i Nicolau de Girona.

La deplorable situació de desgovern viscuda a l'Espanya republicana havia motivat que els caputxins catalans —coincidint amb l'opinió de bona part dels catòlics de Catalunya i, àdhuc, amb la del cardenal Vidal i Barraquer—,²⁷ inicialment, esguardessin amb esperança el triomf de les tropes del general Franco. En aquella difícil situació, els frares no foren massa conscients de l'abast, contundència i durada de la repressió cultural i política que, ben aviat, s'hauria de produir a casa nostra en la primera etapa de la postguerra. El juliol de 1938, el ministre provincial dels caputxins escrivia que:

Si para nuestro glorioso ejército han sido tres años de ascensional y progresivo triunfo, para nuestros hermanos en religión y para nuestras familias que no han podido evadirse de la zona roja, han sido años de calvario o de infierno. Cuanto más segura e inevitable se ve la victoria de la buena causa, más loca, más brutal y

26. APCC, *Recordant el temps de la revolució 1936-1939 [pel] P. Sebastià Manuel Sonet*, ff. 18-19: «Si voleu marxar tot seguit aneu al consolat espanyol [digué el benedictí Adeodat Marcet a Sebastià de Llorenç] i demaneu al porter, En Ferru, que voleu marxar. Afluixeu una quantitat de lires i tot seguit us atendran [...]. El secretari del Consolat i el porter, en Ferru, feien negocis amb les lires que es donaven per tràmits».

27. Vegeu la carta de Francisc d'Assís Vidal i Barraquer a Eugeni Pacelli (Certosa di Farneta, 23 abril 1937): «Un gobierno nombrado por Franco, conservando éste su función de director y moderador, de carácter transitorio y pacificador, formado por elementos militares y civiles ponderados, enérgico y prudente, sin dejarse llevar por extremismos peligrosos, parecería el más indicado y quizás el que suscitaría menos recelos»; Id., (Certosa di Farneta, 27 juliol 1937): «Es cosa muy comprensible que todos los obispos y el clero sientan simpatías profundas por el Gobierno de Burgos (prescindiendo de su origen), porque combate el comunismo ateo»; carta editada per V. CÀRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa», *Analecta Sacra Tarracoenensia* 86 (2013) 828-829: «El cardenal Vidal deseó el futuro de España gobernado por Franco».

más desesperada es la resistencia de los enemigos de la verdadera España, y mayores son los peligros y los sufrimientos.²⁸

Tanmateix, alguns religiosos ja copsaren, força prematurament, que en la mentalitat del nou règim es percebia una forta hostilitat en contra dels catalans i una enorme aversió a la llengua i cultura catalana. Una de les primeres mesures repressives del nou règim polític consistí en la detenció, empresonament i, en nombrosos casos, execució dels catalans que s'havien significat políticament durant els anys de la Segona República. Es calcula que uns quaranta mil catalans van ser sotmesos a consells de guerra per motius polítics entre els anys 1939 i 1945. En la postguerra, tota dissidència era sancionada i qualsevol persona que fos esguardada com a perillosa al règim franquista, tant per les seves idees com pel seu passat, era capturada i castigada amb la presó o execució. Un elevat nombre de presoners fou obligat a realitzar treballs forçats en les tasques de reconstrucció d'infraestructures malmeses per la guerra o bé a treballar com a mà d'obra gratuïta per a empresaris addictes al nou règim dictatorial.

El juny de 1937, el caputxí Eugeni de la Bisbal de Falset, que durant la guerra s'acollí amb els caputxins de la província de Navarra, escrivia de manera reservada al ministre provincial dels caputxins catalans per tal d'informar-lo a propòsit del rebuig i gran hostilitat en contra de Catalunya que es respirava a l'Espanya de Franco:

Hi ha, en tota la zona blanca, un anticatalanisme tan exacerbant que V. R. no pot ni sospitar. És senzillament fastigosíssim. Per altra banda, en aquesta qüestió no es pot dialogar tan sols. Amb això veurà que ni somiar de parlar de justificacions de tal o tal punt o gestió. I no vull dir de la nostra Orde, no, de tot el que soni a *Catalunya*. Li dic, així, molt clar, perquè no tingui jo després remordiments de no haver lograt res a favor de la nostra Província. Em fa l'efecte que ara, per ací, és inútil de parlar-ne [...]. La meua gestió a favor de la Província [de caputxins de Catalunya] no tindrà cap eficàcia pel que afecta al futur, ni a res.²⁹

Les autoritats franquistes, a mesura que anaven ocupant les ciutats, infligiren una duríssima repressió als que més havien destacat durant el temps de la Segona República. Per exemple, a la ciutat de Saragossa, la repressió franquista —que fou qualificada pels caputxins d'*injustícia legalitzada*— la trobem

28. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Jaume de Sarrià (Marsella, 23 juliol 1938).

29. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, carta d'Eugeni de la Bisbal a Josep de Besalú (San Sebastián, 6 juliol 1937).

registrada en els escrits personals dels caputxins Gumersind d'Estella i Jaume de Sarrià. Aquest darrer, el maig de 1938 i després d'haver assistit uns reus executats al cementiri de Torrero, escriví:

Vaig baixar del cementiri amb la impressió que havia vist una petita mostra d'una injustícia legalitzada, d'una injustícia que planava damunt les terres d'Espanya. Saragossa era sobretot una plaça militar: casernes, hospitals, parcs de material de guerra... Naturalment el Convent [de Torrero] no restava al marge de l'ambient.³⁰

Cal posar de manifest que monsenyor Antoniutti, delegat apostòlic durant la primera etapa del govern franquista, s'esforçà per evitar els bombardeigs³¹ a la població civil i, àdhuc, féu algunes gestions per tal d'impedir la repressió en la postguerra, especialment al País Basc. Tanmateix, el Govern franquista no acollí cap d'aquestes iniciatives³² i no cessaren les represàlies. Més encara, en la darrera etapa de la guerra, algunes poblacions de la rereguarda força allunyades el front de combat foren bombardejades per l'aviació italiana i alemanya que col·laborava al servei del general Franco. Aquesta nova tàctica destructiva en contra de la població civil era, llavors, una novetat —per això se'n queixà Hildebrand Antoniutti—, ja que es tractava d'un primer assaig del que serien els bombardeigs a la població civil durant la Segona Guerra Mundial. Els atacs aeris efectuats al final de la Guerra Civil espanyola, especialment els realitzats entre el mes de març de 1938 i el mes de gener de 1939, afectaren i malmeteren part dels convents caputxins de l'Ajuda, a Barcelona, i també del d'Arenys de Mar, aquest darrer afectat parcialment amb l'impacte d'una bomba.³³

30. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 26.

31. Cf. V. CÀRCEL ORTÍ, «El obispo Iruya y la persecución religiosa», *Analecta Sacra Tarraconensis* 86 (2013) 919-921: «Con telegrama cifrado del 6 de febrero 1938 en el que Pacelli pidió a Antoniutti que interviniera ante Franco para que se evitaran los bombardeos abiertos que causaban numerosas víctimas entre la población civil, así como la destrucción de obras de arte [...]. La actitud oficial del Vaticano ante estos trágicos sucesos quedó sintetizada en un artículo publicado en el *Osservatore Romano* el 29 de marzo titulado *A proposito dei bombardei aeri*». El beat Pere Tarrés es va dolre d'aquests bombardeigs en les seves memòries; vegeu P. TARRÉS CLARET, *Diari de guerra*, Montserrat 1979, 308-311: «21 gener 1939. *Begues*. Vivim hores decisives. Aquesta nit hi ha hagut uns bombardeigs terribles per aquests voltants. La població civil està esfereïda [...]. L'aviació, en grans masses, no deixa de sobrevolar-nos, camí de Barcelona, on bombardeja persistentment. Barcelona màrtir! Pobre Barcelona, com expia la innombrable quantitat de les seves culpes!».

32. Cf. V. CÀRCEL ORTÍ, «Notas sobre la misión pontificia de Mons. Antoniutti en la España Nacional durante la Guerra Civil (1937-1938)», *Archivum Historiae Pontificiae* 42 (2004) 51-84.

33. APCC, *Crònica del Convento de PP. Capuchinos de Arenys de Mar*, f. 10: «Hi ha dues cel·les esbotzades per un obús de l'artilleria militar tirat el dia de l'entrada. També hi ha un obús d'aviació, que no esclatà, en la volta de l'església». Sobre el bombardeig de la població d'Arenys,

La documentació registra que, en la primera etapa de la postguerra, els frares caputxins, amb bona fama de sacerdots entre el poble, solien ser demanats —de manera «reservada y muy urgente»—³⁴ per a l'assistència espiritual dels qui havien de ser executats. El caputxí Gumersind d'Estella registrà, en un dietari personal, el dolorós impacte que li produïen les nombroses sentències de mort.³⁵ Semblantment, el ja esmenat caputxí Jaume de Sarrià, que sojornà un temps a Saragossa, també escriví sobre la crueltat d'aquestes execucions:

[El maig de 1938] Fent posada al Convent de Torrero. Un dels pares de la comunitat [Gumersindo de Estella] assistia habitualment als que anaven a ésser executats, i quan eren molts demanava voluntaris. Un dia, que eren nou els qui serien afusellats, em demanà si hi voldria anar. Vaig acceptar, però fent constar que no responia del què faria. M'afectava molt. Abans de les cinc del matí passà un cotxe a recollir-nos. Érem quatre. Un cop a la presó, l'oficial encarregat anà pels nou que havien d'ésser afusellats. Comparegueren creient que anaven a ésser canviats de presó. Els feren entrar a una habitació, on amb prou feines cabien, per fer-los saber que anaven a ser afusellats al cap de poc, i se'ls concedia el temps de confessar-se. No és per a dir la reacció. Un dels presos va començar a cridar: «¿Qué he hecho yo, madre mía; madre mía, qué he hecho yo?». I així va seguir sense parar, fins al moment d'afusellar-lo. Hagué d'ésser separat dels altres mentre intentàvem de confessar-los. I a la càrrega. Cada Pare va cercar amb qui heure-se-les, mentre un oficial de la presó se m'acostà i em digué: «esta chica está embarazada» (entre els nou condemnats hi havia una noia de 21 anys), jo vaig dir-ho al P. Gumersindo de Estella que era el nostre capità, i ell ho trameté al metge que era allà i que havia de certificar les defuncions. El metge, potser creient que estava sol (almenys érem vint) li va preguntar: «¿Estás embarazada?» I la noia li respongué *que no lo sabía*.

---

vegeu J. ARXER – E. TORRES, *La Guerra Civil a Arenys de Mar*, Barcelona 1999, 127-128: «Dia 26 [de gener de 1939]. A la una de la matinada ja comença el bombardeig; a les nou del matí, un altre, a dos quarts un altre més fort encara i a les deu un altre, seguit d'un fort tiroteig d'ametralladores [...]. Dia 27. De bon matí, la situació ens saluda amb un fort bombardeig, no paren de passar avions».

34. Per exemple, des del jutjat permanent del bloqueig del Mediterrani, amb data del 4 d'abril de 1938, fou escrita una nota reservada adreçada al guardià del convent de Palma, signada per Joan Serra Bonet adreçat al guardià dels caputxins; APCC, *Convents* (Mallorca) Llig. A-13-11. Primer consta que la nota fou adreçada al guardià del convent de Palma i, després, al guardià dels caputxins. Són la mateixa persona? És una frase repetida per error?
35. Vegeu GUMERSINDO DE ESTELLA, *Fusilados en Zaragoza 1936-1939. Tres años de asistencia espiritual a los reos*, Zaragoza: Mira editores 2014. Aquesta nova edició revisada del dietari va precedida d'un excel·lent estudi introductor i a cura dels historiadors caputxins Tarsicio de Azcona i José Ángel Echeverría. A propòsit de l'abast d'aquesta atenció pastoral caputxina als reus, vegeu E. MANZONI, «Gumersindo de Estella: un cappuccino nel carcere di Saragozza durante la Guerra Civile, tra denuncia e collaborazione», *Estudios Franciscanos* 121 (2020) 517-542.

Això valgué per demostrar que no ho estava!!! A l'hora de pujar al camió els condemnats, els frares, els oficials, la Guàrdia Civil, la noia es resistia, demanant que la matessin allà mateix. El camió ens deixà a la paret del cementiri. Pel camí el P. Gumersindo els preparava per tal que fessin una bona mort. Cada un de nosaltres va acompanyar dos dels condemnats al lloc exacte on havien d'ésser executats. Els soldats que havien d'executar la sentència, ja els trobàvem formats. Eren cinc per cada condemnat. Com no cal dir-ho, l'espectacle no és per ésser descrit. Déu els hagi perdonat.³⁶

Amb la repressió que llavors es vivia a diversos punts d'Espanya, alguns sacerdots caputxins van haver d'assumir la difícil tasca pastoral d'atendre espiritualment a presoners polítics i als sentenciats a mort, destacaren, entre d'altres, Gumersind d'Estella, Atanasi de Palafrugell, Ricard d'Olot i Hilari d'Arenys de Mar.

3. L'ASSISTÈNCIA PASTORAL ALS SENTENCIATS PER LA REPRESSIÓ DE LA POSTGUERRA

En el ja llunyà 12 de febrer de 1979, ara fa 40 anys, en la diada de Santa Eulàlia, el pare Ricard d'Olot que, com ja hem esmentat, durant un temps havia format part de la comunitat caputxina de Palma de Mallorca, moria a la infermeria provincial dels caputxins de Catalunya, ubicada al convent de Sarrià. En morir, entre els seus papers hi havia uns folis que contenien un conjunt de reflexions sobre la seva tasca com a capellà de la presó Model de Barcelona, on, amb una gran força literària, hi descriuí els moments més durs i difícils de la seva tasca de pastoral penitenciària quan, en la seva acció sacerdotal, havia d'acompanyar els darrers moments dels reus condemnats a mort. Era aquesta una experiència força similar a la que també realitzà el pare Atanasi de Palafrugell, religiós caputxí que semblantment, uns anys abans, el 21 de novembre de 1959, a la mateixa infermeria provincial dels caputxins, hi coronava els seus dies després d'una intensa activitat pastoral efectuada a redós dels convents de Manresa, Tàrrrega i Palma de Mallorca, i, molt particularment, la realitzada a favor dels membres de la colònia d'emigrants espanyols a les mines de Saint-Etienne,³⁷ situada a prop de Lió, on hi acudí una volta

36. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, ff. 25-26.

37. Aquest apostolat entre els emigrants espanyols a les mines de Saint-Etienne fou iniciat pel caputxí Francesc Nonell d'Argentona: vegeu *El Apostolado Franciscano* 5 (1913) 28, i el continuà Pere de Salo en els anys 1915-1921. Finalment, hi treballà pastoralment Atanasi de Palafrugell els anys 1918-1923; vegeu a l'APCC, Llig. A-4-23, *Taules Capitulars* (juliol 1918 i juliol 1923).

acabada la Primera Guerra Mundial els anys 1918-1923. A partir del 1924, el pare Atanasi promogué una intensa i fecunda acció social a Palma de Mallorca a través de l'entitat Joventut Antoniana que ell mateix havia fundat el desembre de l'any 1913, quan encara formava part de la comunitat caputxina de Manresa.

En els escrits memorialístics dels caputxins Gumersind d'Estella, Hilari d'Arenys de Mar i Ricard d'Olot s'accentua el drama personal i familiar viscut en l'ambient carcerari de la postguerra per aquells ciutadans que eren destinats a la pena capital. Això s'observa, especialment, en les pàgines de les memòries autobiogràfiques titulades *Entre reixes*³⁸ i *Fusilados en Zaragoza*,³⁹ de Ricard d'Olot i de Gumersind d'Estella respectivament, on trobem la punyent descripció de la tragèdia existencial que sofrien els sentenciats a mort durant aquella duríssima repressió que pretenia aconseguir silenciar, en la postguerra, l'opinió dissident reprimint els drets fonamentals i les llibertats públiques.

Cal assenyalar que, ja durant el període de la Guerra Civil, s'havien anat dictant mesures repressives en contra dels vençuts per tal d'erradicar tot el que havia significat el règim republicà. En aquells anys, era força habitual aplicar la fórmula jurídica del consell sumaríssim de guerra que, la majoria de les vegades, sense complir amb els mínims requisits jurídics, culminava amb la condemna a pena de mort per afusellament. L'entramat judicial era presidit, a nivell estatal, pel Tribunal Nacional de Responsabilitats Polítiques, en el que podien participar els generals de l'exèrcit, els membres del consell de la Falange, junt amb els magistrats del poder judicial. Les lleis del 30 de gener de 1938 i del 8 d'agost de 1939 atribuïen la plena potestat de legislació al general Franco, nomenat cap de l'Estat espanyol el dia 1 d'octubre de 1936. Poc després, un conjunt de disposicions ocasionals foren sistematitzades i agrupades en la primera llei repressiva, la llei de responsabilitats polítiques del 9 de febrer de 1939, amb efectes retroactius fins al primer d'octubre de 1934 i que atenyia tant a les persones físiques com a les jurídiques, i assenyalava com a delictes qualsevol oposició al «Movimiento Nacional» amb actes concrets o, també, amb una passivitat greu. Les penes que podien aplicar-se restringien l'activitat de la llibertat amb la presó o bé amb fortes sancions econòmiques transmissibles als hereus. Una segona llei repressiva, també destacable, fou la llei de la repressió de la maçoneria i del comunisme del pri-

38. Vegeu RICARD D'OLOT, *Entre reixes. Records de la presó Model (1939...)* Barcelona: Editorial Mediterrània 2008.

39. Vegeu GUMERSINDO DE ESTELLA, *Fusilados en Zaragoza 1936-1939. Tres años de asistencia espiritual a los reos*, Zaragoza: Saragossa: Mira editores 2014.

mer de març de 1940. La llei de seguretat de l'Estat del 29 de març de 1941 completà la tongada de lleis. Els estudiosos d'aquest període assenyalen l'any 1942 com aquell de més accions repressives, les quals tornarien a augmentar a partir de l'acció dels maquis⁴⁰ i d'altres grups de resistència antifranquista.

A la ciutat de Barcelona, una volta acabada la Guerra Civil i amb l'entrada de les tropes franquistes, fou oberta una oficina de denúncies portada per falangistes, d'acord amb els militars, que es dedicà a empresonar homes i dones que haguessin col·laborat amb el règim republicà. A Palma de Mallorca, ja a l'agost de 1936, el governador militar demanava als ciutadans col·laboració en les delacions per tal de reprimir els addictes a la República:

Os estoy limpiando de los traidores que todavía quedaban en la ciudad y ya me cuesta trabajo encontrarlos. Tan escondidos están [...] Que necesito [...] por lo tanto que me denunciéis con valor cívico a los que están escondidos.⁴¹

De manera preferent, foren cercats els elements de les patrulles de control, els comissaris polítics i els membres dels comitès revolucionaris, que foren afusellats automàticament i sense miraments. Se solia actuar a partir de fitxes que la Falange posseïa i de les delacions que els falangistes anaven obtenint. Els delictes quedaren reduïts a una doble tipologia: adhesió a la rebel·lió o auxili a la rebel·lió. En el primer cas, la condemna era la pena de mort i, en el segon, la presó que anava des d'un mínim de sis anys a un màxim de trenta. Els judicis eren sumaríssims i les garanties processals mínimes, per no dir inexistent. En aquestes circumstàncies, es configurà un clima de terror generalitzat, ja que tothom havia de retornar al domicili que tenia el juliol de 1936 i es precisava obtenir un salconduit per a poder sortir del lloc de residència. Porters i particulars estaven obligats a donar a conèixer qui vivia en els edificis. Això s'acompanyà d'una depuració, especialment en l'administració, on tothom quedava classificat en addictes, dubtosos (expedientats) i rojos (depurats), que eren condemnats a presó o bé sentenciats a mort.

Òbviamment, amb l'aplicació d'aquestes lleis repressives, les presons s'ompliren ràpidament. Quan s'ingressava a la presó, es passava una etapa molt dura que afectava alhora al detingut i a tota la seva família, ja que, en la post-

40. Sobre els maquis i l'impacte de la Segona Guerra Mundial a les comarques del Pirineu, vegeu F. SÁNCHEZ AGUSTÍ, *Espías, contrabando, maquis y evasión: la Segunda Guerra Mundial en los Pirineos*. Lleida: Milenio 2001. A propòsit de l'acció clandestina dels maquis, vegeu M. D. MARÍN SILVESTRE, *Clandestinos. El Maquis contra el franquismo (1934-1975)*. Barcelona: Plaza y Janés 2002.

41. ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo. Segunda Parte*, Palma de Mallorca 1937, 119.

guerra, s'ignorà totalment aquella llei d'enjudiciament criminal, vigent des de l'any 1882, que determinava que entre la detenció i entrega al jutge no es podia superar el termini de 24 hores. En conseqüència, es produïren llargues estades en les comissaries en mans de policies amb interrogatoris barrejats amb maltractaments i tortures per a obtenir el nom de còmplices i/o esbrinar les estructures de grups resistents. Així, la presó preventiva podia allargar-se de forma indefinida sense garanties ni terminis. Durant el llarg període d'incertesa, el pres era considerat «desaparegut» amb la intranquil·litat i angúnia que suposava a les famílies.

Alguns dels detinguts foren enviats als batallons de càstig per a refer la xarxa viària i per a reconstruir edificis públics malmesos, sense excloure aquelles esglésies que es reedificaven sota la direcció del «Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones». Com ja s'ha dit, el delicte d'adhesió comportava la pena de mort i, una volta obtingut el «enterado» per part de l'autoritat militar —el capità general de la regió— podia ser executada en qualsevol moment. Hores abans de l'execució, el pres «entrava en capella» i era el moment en què diferents sacerdots eren convocats per tal d'atendre espiritualment els condemnats, tant si aquests ho havien demanat, com si no.

A les Balears, el pare Atansi de Palafrugell fou el religiós caputxí encarregat d'aquesta assistència espiritual a les illes d'Eivissa i Mallorca, on l'any 1938 comptà amb uns ajuts puntuals aportats pel pare Ricard d'Olot. Aquest, en ser posteriorment destinat a Barcelona, es faria càrrec de l'assistència espiritual dels presos de la Model el març de 1939, quan els detinguts eren molt nombrosos i no podien ser convenientment atesos pels sacerdots del cos de presons. Els frares caputxins, amb fama de religiosos de tarannà popular i senzill, i, sobretot, propers i misericordiosos, foren escollits per a aquesta tasca a les ciutats de Barcelona, Mallorca, Saragossa, Lleó i Gijón, entre altres poblacions hispanes.⁴² Això es produí quan les presons estaven més atapeïdes, àdhuc comptaven amb sacerdots empresonats acusats per delictes polítics, tal com Ricard d'Olot i Gumersind d'Estella exposen en les seves memòries. El febrer de 1938, Gumersind d'Estella escriví que:

Por aquella época gemían en la cárcel de Zaragoza cinco mil doscientos hombres y ochocientas mujeres. Pregunté un día a cierto oficial de prisiones para cuántos reclusos había sido construida aquella cárcel, y me dijo para doscientos cincuenta [...]. Con frecuencia faltaba el agua ¡Y cuidado con expresar el descontento, con una sola palabra o con un ademán! Las palizas menudeaban a diario propinadas

42. GUMERSINDO DE ESTELLA, «Los capuchinos y los reos», *Verdad y Caridad* 11 (1934) 375-377.

cruelmente por los cabos, que solían ser reclusos condenados a muchos años de prisión por crímenes comunes [...]. En sus manos caían caballeros muy bien educados y de alta posición social que habían sido detenidos por delitos políticos, por ejemplo, haber expresado su discrepancia de las opiniones políticas de Franco, o su deseo de que se terminara pronto la Guerra Civil sea como fuere [...]. Yo procuraba cumplir lo mejor que podía, llevándoles algún comestible, ropas y con frecuencia alguna carta que trataba de asuntos de familia. Yo guardaba el postre que me daban cada día después de la comida y lo llevaba a los presos. Pedía cigarrros a la estanquera del barrio de Torrero y los guardaba para ellos. Varias veces llevé ropa al sacerdote que estaba preso, y como él sufría tanta hambre, vendía la ropa a otros presos y compraba comestibles en el economato que se estableció en la prisión [...]. Pronto las familias de los presos afluyeron hacia mi pobre persona, rogándome que redactara instancias pidiendo revisión de causa o de pena, o suplicando el indulto de pena de muerte.⁴³

El maig de 1938, i a propòsit de la repressió infligida als vençuts, el pare Josep de Besalú s'adreçava per carta al pare Sever de Montsonís, que llavors sojornava a Iugoslàvia fent de professor de filosofia, per tal manifestar-li la seva gran preocupació: s'intuïa una imminent repressió als catalans i a la cultura catalana:

Una guerra que va començar com a reacció formidable contra els excessos criminals del sectarisme antireligiós d'origen estranger i contra la folla demagògia del caràcter social o antisocial, hi ha perill que acabi per alguns com una de tantes guerres a sang i a foc d'una i altra banda, guerra d'extermini no sols de les doctrines antisocials i antireligioses, sinó també de les persones que no tenen un mateix pensar polític que l'adversari [...]. A nosaltres, els caputxins catalans, ens caldrà necessàriament procedir amb una gran cautela i circumspecció, sobretot al principi de la postguerra. L'atmosfera que ben injustament se'ns havia fet a Catalunya abans de la revolta, alguns malintencionats o vivedors s'han cuidat de propagar-la per l'Espanya nacional, i en aquest període d'agut apassionament, quan els sistemes de govern es presten tant a les precipitacions i arbitrarietats, caldrà extremar la paciència i el domini de nosaltres mateixos, per tal de no donar ocasió als nostres enemics de perjudicar-nos. Cal confiar que Déu no ens abandonarà, i que a poc a poc la serenitat s'obrirà pas.⁴⁴

A propòsit d'aquestes precipitacions i arbitrarietats de la repressió franquista, el pare Josep de Besalú prou sabia que a Palma de Mallorca, durant la

43. GUMERSINDO DE ESTELLA, *Fusilados en Zaragoza 1936-1939*, Saragossa 2014, 115-116.

44. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Sever de Montsonís (Marsella, 13 maig 1938).

primavera⁴⁵ de l'any 1938, ja s'havien produït alguns casos de repressió infligits als mallorquins que més s'havien significat políticament o sindicalment durant el temps de govern republicà. Per exemple, el jutge permanent de les «Fuerzas Bloqueo Mediterráneo», Joan Serra Bonet, amb data del 4 d'abril de 1938, sol·licitava la presència d'algun sacerdot caputxí en el moment de les execucions:

Sr. Superior de la Orden Menor Capuchina. Debiendo entrar en Capilla a las 24 horas de hoy, 2 reos condenados a muerte, le ruego que a dicha hora se encuentren en la Prisión de las Estaciones los Padres que estime pertinentes a fin de que les puedan ser ofrecidos, y prestados en su caso, los auxilios espirituales a que cristianamente tienen derecho, así como que uno de ellos pueda celebrar, si a ello hubiere lugar el Santo Sacrificio de la Misa a las 5 de la mañana, para lo cual dispondrá de Altar en la Capilla que ha de instalar.⁴⁶

A Palma de Mallorca, en la difícil tasca pastoral d'assistir espiritualment els condemnats, al costat d'Atanasi de Palafrugell, hi col·laborà, un temps i com s'ha esmentat, Ricard d'Olot que, posteriorment, ho féu nombroses vegades amb als que eren executats al Camp de la Bota de Barcelona, tal com ell mateix ho testimonià:

Mentre Catalunya no era alliberada, jo residia a Palma de Mallorca i allí vaig començar el meu tracte amb els encausats. Tant a Palma com a Eivissa, on em desplaçava per raons del meu ministeri apostòlic, sovint rebia la visita de familiars i em pregaven que m'interessés pels seus. Mai no m'hi vaig negar, tot i sabent que els meus passos no donarien pas gaire fruit.⁴⁷

45. APCC, *Guerra Civil*, ofici signat per Ricardo Pita y Ponte (Jutge Instructor de la Base Naval de Palma), adreçat al P. Salvador de Solsona, guardià dels caputxins de Palma (Palma de Mallorca, 7 març 1938): «Debiendo entrar en capilla a las 24 horas del día de hoy seis reos condenados a muerte, le ruego que a dicha hora se encuentre en la prisión de Estaciones los Padres que estime pertinente a fin de que les puedan ser ofrecidos, y prestados en su caso, los auxilios espirituales a que cristianamente tienen derecho».

46. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, ofici de caràcter «reservado, muy urgente» del jutjat permanent del bloqueig Mediterrani adreçat al guardià del convent de caputxins (Palma, 4 abril 1938, II Año Triunfal), núm. 1260. Hi solia anar destinat el P. Atanasi de Palafrugell, que apareix esmentat a les obres de Bernanos; cf. J. MASSOT MUNTANER, *Georges Bernanos i la guerra civil*, Montserrat 1989, 21-24: «Els cementiris sagnants sota la lluna». Alguns testimonis de la postguerra han afirmat, oralment, que al pare Atanasi alguns presoners polítics de Palma li deien, despectivament, *Satanasio*, pel fet de prestar-se a l'assistència espiritual dels sentenciats a mort

47. RICARD D'OLOT, *Entre reïxes*, Barcelona 2008, 71-72.

El pare Ricard d'Olot deixà, com s'ha dit, un relat sobre la seva tasca pastoral d'assistència als presoners polítics de la presó Model de Barcelona⁴⁸ i, sobretot, als reus ajusticiats al Camp de la Bota.⁴⁹ Són uns textos molt punyents que foren editats pòstumament com a contribució a la nostra memòria històrica.⁵⁰ Els darrers moments en què els sacerdots havien d'acompanyar els sentenciats quan «entraven en capella» eren de gran duresa, tal com ho relatà Ricard d'Olot en les seves memòries:

Hi ha moments, que si fos possible, hom faria córrer el rellotge! Quan tot està arranjat, quan ja s'ha dit la santa missa, quan s'ha rebut el sagrament... Esperar... esperar l'hora de sortida, l'hora assenyalada de donar acompliment a la sentència, per agafar el camí del Camp de la Bota. Aquella espera és un turment dolorós [...]. S'agafa un nerviosisme que és difícil d'explicar, solament es viu. Per un cantó, el silenci, sembla que ja s'hagi dit tot; per l'altre, veure que cada dos per tres hi ha qui mira el rellotge com si tingués por de fer tard [...] mentre esperen aquell final que es fa etern...⁵¹

Després de les execucions, el caputxí Ricard d'Olot quedava trasbalsat i, en esguardar els cossos ajaguts, agonitzants o morts, pensava «en les seves espeses, en els seus pares, en els seus fills i germans.»⁵² Arreu de Catalunya, els eclesiàstics i els militants catòlics, després de sofrir una duríssima persecució religiosa *in odium fidei* durant la Segona República, amb l'entrada de les tropes nacionals, van haver de sofrir, de bell nou, una nova repressió de part de les autoritats franquistes només pel fet de ser catalans.

En efecte, durant la primera etapa de la postguerra, un bon nombre de catalans fou injustament sentenciat a mort. Les autoritats franquistes es mostraren inflexibles i no van escoltar les peticions de clemència presentades per

48. Semblantment, el caputxí Ricard d'Olot també prestà auxilis espirituals a alguns dels reus polítics de la presó Model. A guisa d'exemple, vegeu el «Telegrama Postal Urgente Reservado» que li fou tramès des del Govern Militar de Barcelona el dia 17 de novembre de 1939, on li demanaven que: «A las dos de la madrugada del día 18 del actual, se servirá Vd. personarse en la Cárcel Modelo, yendo provisto de lo necesario para prestar auxilios espirituales a 12 reos sentenciados a pena de muerte que deberán ser ejecutados en la madrugada de dicho día»; APCC, *Guerra Civil*, Llig. B-6-3, s. f.

49. Es conserven a l'APCC algunes de les citacions adreçades al P. Ricard d'Olot; vegeu, a guisa d'exemple, la datada el dia 22 de maig de 1939, signada pel comandant secretari del Govern Militar de Barcelona: «Urgente y reservado. A las dos horas de la madrugada del día de mañana 23 de mayo, se servirá V. personarse en la Prisión Celular de esta Plaza, yendo provisto de lo necesario para prestar auxilios espirituales a los 10 reos de pena de muerte, los cuales han de ser ejecutados a las cinco horas del mismo día».

50. RICARD D'OLOT, *Entre reixes*, Barcelona 2008, 39-112.

51. *Ibidem*, 59-50.

52. *Ibidem*, 54.

acreditats testimonis. Fins i tot, algunes persones que havien exposat la seva pròpia vida per salvar els eclesiàstics, una volta acabada la guerra, foren executats sense atendre ni examinar les súpliques adreçades a les autoritats com fou, per exemple, el cas d'Albert Escatino (o Escatini), empresonat a la Model al ser acusat de pertànyer als escamots o patrulles de control.

Albert Escatino, xofer personal del conseller Ventura i Gassol, havia ajudat a salvar la vida del caputxí Basili de Rubí, quan aquest estava a punt de ser afusellat per la FAI a Santa Fe del Montseny el dia 31 de juliol de 1936. Després de la guerra, l'esposa d'Escatino, Enriqueta Castells, suplicà al pare Basili que intercedís davant del Govern franquista de Burgos per tal d'evitar l'execució del seu espòs. Basili de Rubí, que encara romania al Col·legi Internacional dels caputxins a Roma acabant el doctorat, féu tota mena de gestions per evitar l'execució d'Escatino. En primer lloc, s'adreçà al cardenal Vidal i Barraquer per si li podia facilitar l'accés a la Secretaria d'Estat del Vaticà per poder tractar de l'afer Escatino.⁵³ A més, també visità l'ambaixador d'Espanya a Roma⁵⁴ i escriví a l'auditor de guerra de l'audiència de Barcelona, al president de la Diputació de Barcelona i comte de Montseny, Milà i Camps, i, àdhuc, s'adreçà epistolarment al mateix general Franco.⁵⁵ Totes aquestes gestions que efectuà Basili de Rubí foren inútils tal com, dolgudament, la vídua ho manifestà en una carta del juny de 1939 adreçada al pare Basili:

53. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, carta de Basili de Rubí al cardenal Vidal i Barraquer (Roma, 26 maig 1939): «De dies que cerco introduir-me a la Secretaria d'Estat, car em plauria que fos el mateix S. Pare que demanés a En Franco l'indult per un pobre encartat i condemnat a mort de Barcelona. Es diu Albert Escatino i és el xofer de confiança d'en [Ventura] Gassol, que ha estat detingut a Barcelona, processat i condemnat [...]. No se l'acusa d'altra cosa que la d'haver fet de xofer, de grat o per força, d'algunes de les patrulles dels anàrquics. La seva muller m'escrivi que era a la força que féu aquests serveis, car volien matar-lo pels serveis que ens prestà a les ordres d'En Gassol salvant-nos a nosaltres sacerdots i religiosos. A mi em vingué personalment a treure'm de la presó clandestina on em tenien detingut els del comitè de Sant Celoni».
54. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, carta de Basili de Rubí a Pau de Castelló d'Empúries (Roma, 12 maig 1939): «He recibido dos telegramas de Enriqueta Castells domiciliada en el Guinardó, Rubió y Ors, 12 pidiéndome insistentemente intercediera en favor de su marido que me dice está condenado a muerte. En este sentido he visitado el Sr. Embajador de España en el Quirinal, quien ha atendido mi petición y en fecha de hoy ha telegrafiado a Burgos sobre el particular».
55. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, instància de Basili de Rubí a Francisco Franco (Roma, 24 maig 1939): «El entusiasmo, abnegación y valor con que Alberto Escatino me libró de las garras y prisión de los rojos en día 31 de julio de 1936, me obligan a postrarme humildemente a los Pies de Vuestra Excelencia, pidiendo misericordia y perdón para este desventurado. Gracias que espera obtener de la gran bondad del Corazón de Vuestra Excelencia».

Le mando las más infinitas gracias por todos los trabajos realizados por Vd. en bien de la vida de mi infortunado esposo [...]. Mi marido, que si bien perteneció *obligado* a un comité de defensa como castigo, y por salvarse la vida, acusado entonces de salvar intereses y vidas ajenas, particularmente de religiosos, ha sido ahora detenido, más tarde condenado y finalmente ejecutado el día 28 pasado a las dos de la mañana por falsas acusaciones y envidias personales.⁵⁶

A propòsit de les delacions provocades per falses acusacions i enveges personals durant el temps de guerra i, també, en la postguerra, l'escriptor i periodista José M. Zavala edità una esgarrifosa recopilació de testimonis sobre els horrors tant viscuts sota el règim republicà, com sota el govern dictatorial del general Franco. Servint-se de la metodologia del periodisme d'investigació, Zavala ha reeixit en documentar, àmplia i sòlidament, com, en la guerra i en la postguerra, esclataren odis i rivalitats personals que contribuïren a provocar un gran nombre d'exiliats⁵⁷ i de víctimes. Tot això féu molt més dura i intensa la repressió durant i després de la guerra:

Desde el final del franquismo, el 20 de noviembre de 1975, han proliferado autores que, con parcial ánimo revisionista, inclinan del lado de los sublevados la balanza de los crímenes cometidos durante la contienda civil. Como las huellas de la historia son indelebles, estos historiadores tratan de disimular las atrocidades cometidas en la retaguardia republicana aferrándose a un frágil argumento: en zona republicana, según ellos, la represión se debió a elementos incontrolados que las autoridades trataron de sofocar sin éxito la mayoría de las veces, mientras que en bando nacional fueron los propios jefes militares quienes ejecutaron un maquinado y meticuloso plan de exterminio que segó las vidas de decenas de miles de civiles. Tergiversación pura. En casi tres años que duró la encarnizada lucha, del 18 de julio de 1936 al 1 de abril de 1939, y especialmente en los primeros meses de la contienda, hubo que lamentar millares de asesinatos en ambas retaguardias que nada tuvieron que ver con los ideales por los que se luchaba y sí, en cambio, con el odio, la envidia y la crueldad de quienes los cometieron con absoluta impunidad.⁵⁸

Sobre la repressió franquista en els anys de la postguerra, el caputxí Gumersind d'Estella (Martín Zubeldía Inda) escriví, com s'ha dit, una crò-

56. APCC, *Guerra Civil*, Llig. III-A-18, carta d'Enriqueta Castells a Basili de Rubí (Barcelona, 7 juny 1939).

57. Cf. V. CÀRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa», *Analecta Sacra Tarraconensia* 86 (2013) 854: «Muchas veces se procedía al exilio tras una simple denuncia de personas que a veces buscaban venganzas personales».

58. J. M. ZAVALA, *Los horrores de la guerra civil. Testimonios y vivencias de los dos bandos*, Barcelona 2003, 13-14.

nica estremidora sobre els fets succeïts a Saragossa. Aquest religiós estudià humanitats a les escoles seràfiques dels caputxins d'Olot i d'Igualada, i el 30 d'agost de 1896 començà el noviciat al convent d'Arenys de Mar. El 1904, rebia el sacerdoci a Pamplona, població on morí l'any 1974 després d'una intensa activitat pastoral desenvolupada als convents d'Hondarribia (Fuenterabía), Sangüesa, Saragossa i, és clar, de Pamplona, on hi sojornava el seu germà canonge Néstor Zubeldía. En les seves memòries, Gumersind d'Estella recull nombrosos casos de sentenciats a mort per motius de revenja, per simples suposicions o, també, per errors no assumits, com fou el cas d'una noia de Sant Sebastià, de nom Nicolasa:

A mí no me interrogaron ni me dejaron hablar [...]. Si hubiera hecho lo que me acusan, tendría que conformarme a que me mataran, pero, siendo todo falso, ¿cómo puedo resignarme a morir?⁵⁹

Gumersind d'Estella registra que alguns ajusticiats sofrien moltíssim, ja que els militars disparaven de mala gana i sense afinar bé la punteria:

¡Que mal habéis tirado! —dije a los soldados— los habéis hecho sufrir muchísimo... Me ha quedado perpetuamente grabada en mi imaginación la figura del pobre Doñate herido, ensangrentado, levantándose del suelo, mirándome y levantando las atadas manos hacia mí, como pidiéndome auxilio y protección. Y no sé expresar la pena, la desazón, la tortura que yo sentía al no poder hacer nada, nada a su favor. Tenía que dejarlo morir sufriendo... He dicho que los soldados dispararon mal; dispararon de mala gana. Esto lo comprobé en la inmensa mayoría de los casos.⁶⁰

El caputxí Hilari d'Arenys de Mar, que assistí pastoralment als reus que eren occits durant la repressió franquista a la Barcelona de la postguerra, també escriví semblantment en les seves memòries:

Ens enviava la Policia una esquila que ens deia: li toca per torn l'assistència als afusellats. Allò era espantós. Ens venien a buscar [amb] la camioneta de la policia a les dues de la nit i cap a la presó, on oíem les causes dels sentenciats, com ells firmaven la sentència i en acabar ens deien: *Vaya a confesarlos...* Celebràvem la Santa Missa on combregaven els sentenciats i en clarejar es formava la terrible comparsa. El cotxe de la policia, els sentenciats, seguien els qui tocaven per afusellar, nosaltres i el cotxe amb els taüts, i cap al camp de la Bota! Allò era espantós. Els condemnats en renglera, una, o dues, o les que calgués; el piquet davant, i un

59. GUMERSINDO DE ESTELLA, *Fusilados en Zaragoza 1936-1939*, Saragossa 2014, 105-106.

60. *Ibidem*, 91-92.

tros lluny el qui els manava al costat, i mentre apuntaven l'oficial aixecava el sabre, i en baixar-lo descarregaven i entre sang i crits havíem d'extremunciar-los! Horrorós!⁶¹

En les difícils circumstàncies dels anys de la postguerra, el pare Hilari desenvolupà un apostolat molt intens i fructuós entre els detinguts, especialment a benefici d'escriptors catòlics com, per exemple, el cas del terciari franciscà Agustí Esclasans, creador del *Sistema de Ritmologia*.⁶² Gràcies a les seves hàbils gestions, el pare Hilari obtingué la llibertat d'alguns presos polítics significats, com ara l'esposa i la filla del ministre basc de la Segona República, el militant catòlic Manuel Irujo:

El dia Santíssim de Corpus em crida el General Orgaz que tenia el despatx on és ara l'hotelet del marquès de Robert i em diu: «En virtud de la prestación del trabajo, vaya V. P. a confesar a los presos, que residen en una casa de la Diagonal.» Allí vaig alliberar la muller i la filla d'Irujo i unes altres senyores. En acabar, cap a la presó Model. Allí vaig aconseguir un apostolat noble. Vaig alliberar a molts i ben significats.⁶³

A Catalunya —i també a Mallorca, amb les seves pròpies peculiaritats—, la repressió de la postguerra fou molt forta i les autoritats franquistes, malgrat confessar-se catòliques, no volgueren atendre les raons de misericòrdia i perdó pròpies de la condició cristiana. Tampoc volgueren assumir el repte de sincera reconciliació proposat pel cardenal Gomà en la seva cèlebre pastoral —que fou censurada pel govern franquista— que expressivament titulà *Leciones de la guerra y deberes de la paz*.⁶⁴ Aquesta manca d'esperit de reconciliació comportà un gran nombre d'execucions després d'uns anys de lluita fratricida,⁶⁵ en un clima on regnava un excessiu esperit de venjança. El caputxí Ricard d'Olot ja tingué una primera experiència d'aquesta crua realitat l'any 1938, a Eivissa:

61. APCC, HILARI D'ARENYS DE MAR, *Relació dels esdeveniments durant la Guerra del 1936-1939*, f. 14.

62. Cf. V. SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels Caputxins. Aportacions del laicat franciscà a la història contemporània de Catalunya (1883-1957)*, Barcelona 2004, 431-432.

63. APCC, HILARI D'ARENYS DE MAR, *Relació dels esdeveniments durant la Guerra del 1936-1939*, f. 13.

64. Sobre el context històric d'aquesta carta pastoral, vegeu Alfonso ÁLVAREZ BOLADO, *Para ganar la guerra, para ganar la paz: Iglesia y Guerra Civil (1936-1939)*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas 1995.

65. A propòsit dels exterminis durant la guerra i en la postguerra, vegeu l'obra del prestigiós hispanista Paul PRESTON, *El holocausto español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*. Barcelona: Debate 2011.

Hi hagué morts i represàlies sense anar al front i anant al front. On vaig comprendre això fou a Eivissa. Feia ben poc que era alliberada quan em van demanar per a un servei de la meua competència. Allí em vaig fer una mica el càrrec del que significava una lluita fratricida. Tant en un cantó com en l'altre, l'odi hi regnava de valent, i quan l'odi s'empara de l'esperit no es veu amb claredat el bé. La venjança és mala consellera i sovint m'adonava que no tot era venjança per idees polítiques sinó també s'hi barrejaven afers personals, que no tenien res a veure amb la guerra. Eren afers personals que es revestien de politiqueig per fer mal a l'enemic, valent-se de falses acusacions. Era la revenja que altrament els hauria costat d'aconseguir.⁶⁶

Aquestes són paraules molt interpel·lants i clarificadorres de Ricard d'Olot, qui va saber copsar com en la repressió adreçada als vençuts es camuflaren moltes revenges i odis personals.

4. MOTS CONCLUSIUS

Els caputxins col·laboraren en la pastoral penitenciària a diverses presons, com ara a les de Palma de Mallorca, Barcelona i Saragossa, on es mostraren defensors de la dignitat humana en un context de repressió en què aquesta dignitat era vulnerada i escarnida. Aquests sacerdots caputxins, amarats d'esperit franciscà i amb la vocació de ser instruments de pau i concòrdia, realitzaren tota mena d'esforços per tal de fer experimentar als empresonats i als sentenciats la bondat i misericòrdia de Déu, des d'una pastoral penitenciària de proximitat efectuada «a la caputxina» en un clima no pas fàcil, marcat per l'hostilitat, el rebuig i la forta repressió als vençuts i a la cultura catalana.⁶⁷

66. RICARD D'OLOT, *Entre reixes*, Barcelona 2008, 94-95.

67. A propòsit d'aquesta intensa repressió, vegeu Josep BENET, *Catalunya sota el franquisme*. Barcelona: Ed. Blume 1978; Id., *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1995.